

УДК 929(Рильський+Пушкін):81'255.4

Т. П. Руда

ОЛЕКСАНДР ПУШКІН У ТВОРЧОМУ СПРИЙНЯТТІ МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО

Серед україномовних інтерпретацій поезії Олександра Пушкіна кращими вважаються переклади Максима Рильського. Про роботу над ними він розповідає у своїх перекладознавчих працях, що стали вагомим внеском у теорію перекладу. В оригінальній творчості Рильського відчувається вплив пушкінської традиції – на рівні світовідчуття, тональності, в образній системі, у використанні цитат.

Ключові слова: іншомовна інтерпретація, теорія перекладу, пушкінська традиція.

The best Ukrainian interpretations of Pushkin's poetry are translations of Maksym Rylski. This theme is into the science works of theory and practice of translation too. The influences of Pushkin's traditions are into the original poetry of Maksym Rylski.

Keywords: foreign language interpretation, the theory of translation, Pushkin's tradition.

У дослідженнях творчого доробку М. Т. Рильського розглядаються різні аспекти його зв'язку з творчістю Пушкіна (Г. Вервес, Л. Новиченко, Н. Крутікова, Т. Резніченко, І. Заславський, Н. Костенко та ін.), однак ця проблема ще далеко не вичерпана.

Зв'язок з пушкінською традицією простежується в оригінальній творчості українського поета. М. Рильський звертався до спадщини Пушкіна і як перекладач, і як науковець. Більше того, Пушкін – його вірші, його образ – став частиною творчої біографії Рильського, був завжди певною мірою присутній у його долі. «Мені здається, що не було дня і години, коли Пушкін не жив би в моїй душі» – читаємо у статті «Пушкін в моєй літературній роботі» [Рильський 1986, XIV, с. 40].

І далі Рильський згадує, як він, учень четвертого класу гімназії, був вражений, уперше почувши поему «Мідний вершник», хоча і не міг ще оцінити її глибину [Рильський 1986, XIV, с. 40].

«Найсвятішими своїми вчителями» поет називав Шевченка, Пушкіна й Міцкевича. Нерідко у дружньому колі він читав напам'ять пушкінські вірші. «Відчувалося, – згадує Лідія Бать, – що Рильський поезію Пушкіна сприймає органічно, усім своїм єством... Він читав Пушкіна, як поети читають власні вірші» [Бать 1984, с. 199]. Над робочим столом у кабінеті Рильського в Голосієві висів портрет Пушкіна, прикрашений кленовим листям.

Без сумніву, посилена увага до спадщини видатного російського поета пояснюється і особистими вподобаннями Рильського, і його залученістю до неокласицизму – Рильський належав до «грона п'ятірного» українських неокласиків (разом із М. Зеровим, П. Филиповичем, М. Драй-Хмарою, О. Бургардтом). Головним для представників цієї течії були орієнтація на вивірені часом духовні цінності, вірність традиціям світової класики – від античності до початку ХХ ст. Пушкін був близький неокласикам своєю багатогранністю, широтою культурних інтересів, чутливістю до художніх ідей, що живили культуру людства в різні епохи, і високою досконалістю поетичної форми.

Неокласики, на відміну від більшості літературних угруповань 1910–1920-х років, не вдавалися до створення маніфестів і програм, обходилися без власної організації і негативно ставилися до вимоги щодо політичної заангажованості мистецтва. Тому в критиці 20–30-х років ХХ ст. (а також у нормативній радянській історії літератури) вони зображені як осередок, далекий від сучасності, прихильний до культу «чистого мистецтва». Однак навіть у деяких різких відгуках на ранні збірки Рильського мимоволі проступає захоплення його еру-

дицією і глибоким проникненням у сутність духовних явищ минулого. Так, В. Сосюра в рецензії на книжку «Синя далечінь» (1922) дорікає авторові тим, що в його віршах «немає й тіні» нової епохи, однак відзначає, що Рильський – «глибоко культурний поет-книжник» із філософськими схильностями [Сосюра 1923, с. 293].

Дослідники неодноразово підкреслювали загальну класицистичну спрямованість творчості М. Рильського. «На відміну від поширеного типу “поета-співця”, він – поет-літератор, який, крім світу безпосередніх, життєвих вражень, знаходить постійні художні стимули і у “вторинному” світі вже скристалізованих людською творчістю думок та образів, передусім в книгах попередників та сучасників» – відзначав Л. Новиченко [Новиченко 1981, с. 39].

Приналежність до неокласицизму пізніше стала «темною плямою» біографії Рильського: йому дорікали за зв'язок із цим «аполітичним» й «асоціальним» угрупованням і під час арешту 1931 року, і в 1947 році, коли розпочалися переслідування, що ледь не зломали його. Тонкий лірик, філософ, майстер класичного вірша змушений був писати оди вождам, «етикетні» славослов'я партії, соціалізму – ламаючи себе, але «заробляючи» право на щирі поезію, яку він творив одночасно з «Піснею про Сталіна», віршами на кшталт «Я – син Країни рад», «Ленін з нами» тощо. У ті роки дух поета підтримувала любов до класики, він черпав у ній силу, впевненість, філософське ставлення до ударів долі.

Пушкін завжди залишався для поета орієнтиром, творчим стимулом, джерелом натхнення, у Пушкіна (як і в Шевченка й Міцкевича) Рильський, за його словами, «вчився... простоти, ясності, економії художніх засобів, а головне – любові до Вітчизни, любові до людини» [Рильський 1986, XIV, с. 40]. Для нього Пушкін був не лише геніальним попередником, а й живим сучасником, співрозмовником, близьким за світовід-

чуттям, спорідненим за духом. «Пушкін був людиною у найвищому значенні цього слова, і його поезія – це передовсім людяність» – писав Рильський у статті «Росії вічна любов» [Рильський 1984, XIV, с. 62]. «Пушкін радісно-крилатий» – так називає поет свого наставника у вірші «Україна». Світле світосприйняття й окриленість споріднюють кращі зразки лірики Рильського з пушкінською спадщиною.

Зв'язок з пушкінською традицією виявляється в українського поета багатогранно. У нього є кілька віршів, безпосередньо присвячених Пушкіну: «Підпис до портрета», «Олов'яний погляд Миколая...», «Ще за дитячих літ», третій сонет із циклу «Чернігівські сонети», «Пушкін», «Пушкін у Києві». Цей зв'язок простежується й у прихильності Рильського до класичних форм вірша, зокрема до сонета. Він блискуче переклав кілька пушкінських сонетів («Суровый Дант не презирал сонета», «Мадонна»), у його оригінальній творчості є кілька сонетних циклів («Мандрівка», «Рибальські сонети», «Чернігівські сонети») і окремі зразки цього жанру («У горах, серед каменю й снігів...», «У теплі дні збирання винограду...», «Новий хліб» тощо). Рильський дуже любив цю форму світової класики, що потребує строгої, точно організованої поетичної думки, захищав її від нападів тих своїх сучасників, які вважали, що сонет не відповідає духові часу, не здатний передати зміст «нового життя». Коли ці думки висловив А. Малишко в поезії «Ні грім гармат, ні шум пшениці...» (1951), Рильський відповів «Сонетом» (з підзаголовком «У порядку дискусії» та епіграфом з твору Пушкіна «Суровый Дант не презирал сонета»), що розпочинається словами: «Ні, не кажи, що в наші дні веселі // Сонет не зберігає жодних прав...» В іншому місці «Сонета» Рильський називає класичні твори цього жанру Петрарки, Пушкіна й Міцкевича «кованою в залізні ритми мрією».

Пушкінські рядки стали влучними епіграфами до деяких віршів М. Рильського (усього з поезії Пушкіна взято 18 епігра-

фів). Наприклад, короткому циклу «Мандрівка» (1934) передують слова «Пливем. Кудам плыть?». В уяві поета творчий процес – це мандрівка, яку він розпочинає від «тихої пристані робочого стола» і, ведений натхненням, пливе у далекі країни. Відзначимо, що кінцівка «Мандрівки» відповідає ідеологічним вимогам того часу: плавання завершується в щасливій країні соціалізму.

«Он между нами жил...» – епіграф до вірша «Горький», «Мечтам и годам нет возврата» – до поезії «Бабине літо». Епіграф для Рильського іноді ставав закликом до «діалогу» поетичних ідей: відомої (канонічної) й нової (сучасної). Це характерно, наприклад, для творів «Три дівчини», «Виноградар» (збірка «Троянди і виноград»), у яких постаті сучасників асоціативно пов'язуються з пушкінськими образами. Скажімо, «бог весельї винограда» і смуглявий молодий виноградар, який підрізає лозу (щоправда, і тут в останніх рядках – поступка часові, а може, прихована іронія: «Бог веселий винограду, // Що скінчив радянський вуз»). Пушкінські рядки стають частиною тексту вірша, набуваючи жартівливої інтонації.

Іноді зміст поезії начебто «прирощує» до епіграфа новий смисл, а в окремих випадках «зрощується» з ним, як у вже цитованому «Виноградарі» або у вірші «Перед грозою», де пушкінські слова «И жизнь, и слезы, и любовь» передують текстові Рильського, а потім стають його частиною: «О дні мої неперебулі, // Життя, і сльози, і любов!» Слова «Старайся наблюдать различные приметы» (епіграф до вірша «Перед грозою»), за думкою Л. Новиченка, були сповнені особливим значенням для Рильського: у речах він відкриває прикмети, а в них – «сутності й цінності далеко не тривіального значення» [Новиченко 1993, с. 119].

Н. Костенко зазначає, що пушкінська тема була наскрізною у творчості Рильського [Костенко 1988, с. 65], звісно, кажучи про кращі зразки його лірики, а не про поетичні «відповіді на соці-

альне замовлення». Дійсно, у творах українського поета доволі явно помітні зв'язки з Пушкіним – в епіграфах, ремінісценціях, перефразованих цитатах, у відданості класичній формі тощо. Але, як справедливо зазначив Г. Вервес, якщо «дослідникам і вдається вказати на вірші, написані у “пушкінському ключі”, то це найчастіше виявляється не доказом “впливів”, а скоріше настійливого “вслухування”, “всотування” пушкінського слова» [Вервес 1981, с. 143]. Рильський вважав, що істинна вірність попередникові – бути несхожим на нього, тому не «наслідував» своїх учителів, а творчо переосмислював їхній досвід.

Близькість до Пушкіна виявляється у Рильського в глибокому осягненні життя, краси і гармонії світу природи, у багатстві поетичних спостережень, у повноті сприйняття дійсності. Це радше «перекличка сердець в лабіринтах століть», ніж безпосереднє застосування чужого досвіду.

М. Рильський написав низку статей про Пушкіна, його творчість, його зв'язки з Україною, значення його спадщини для сучасності («Пушкин в моей литературной работе», «Пушкін українською мовою», «Пушкін і ми», «Росії вічна любов», «Пушкін на нашій землі», «Два поети»).

Особливий інтерес у межах досліджуваної проблеми становлять здійснені українським поетом переклади пушкінських творів, які по праву вважаються найдосконалішими, оскільки найбільше відповідають змісту і поетичній формі оригіналів. Рильський переклав понад 60 віршів Пушкіна (серед них – «Деревня», «Кавказ», «Памятник», «Мадонна», «Приметы» та інші шедеври), роман «Евгений Онегин», дві казки – «Сказка о попе и работнике его Балде», «Сказка о золотом петушке», поеми «Бахчисарайский фонтан», «Пир во время чумы», «Медный всадник», «Полтава» (у співавторстві з А. Малишком), «Анджело» (у співавторстві з М. Бажаном).

Крім перекладацької роботи, Рильський займався редагуванням («рятівним», за висловом Л. Новиченка) перекладних

видань Пушкіна (як і Міцкевича, Лермонтова, Словацького). Зокрема, він редагував ювілейне видання Пушкіна («Вибрані твори» у двох томах, 1937 р.), чотиритомник українських перекладів російського поета тощо. «Радісна мука» – так називає Рильський в одному з листів свою редакторську роботу над першим томом творів Пушкіна.

Переклади для нього були не лише джерелом творчих мук і радощів, а й багатим матеріалом для теоретичних роздумів і висновків у статтях, присвячених проблемам перекладознавства («Слово переводчиков», «Пушкін українською мовою», «Проблеми художнього перекладу» та ін.). Не без підстав Рильський вважав, що буває значно важче перекладати з близьких мов, ніж із несхожих, неспоріднених. Тут часто заважають такі «труднощі та небезпеки», як, наприклад, міжмовні омоніми, відмінність граматичних форм, чисел і родів іменників. Словосполучення «все возрасты» не можна перекласти як «всі віки», і поет замінює його на «кожен вік». У статті «Проблеми художнього перекладу» Рильський розповідає, як він ризикнув у перекладі сьомого розділу «Евгения Онегина» замінити російське слово «луна» (адже українське слово «місяць» – чоловічого роду) на «зірку ранкову»:

Но ярче всех подруг небесных
Луна в воздушной синеве.

Але найбільше вабить око
Срібляста зірка ранкова.

«Чи був інший вихід? Не знаю» – зізнається він [Рильський 1986, XVI, с. 270]. Натомість «місяць» зберігається в іншому уривку, де перекладач визнав можливим його зберегти:

Кругла, красна лицом она,
Как эта глупая луна
На этом глупом небосклоне.

Червоний вид її – немов
Дурний той місяць, що зійшов
На цім дурнім небеснім лоні.

Рильський неодноразово розповідав про труднощі, які доводилося долати під час перекладання «Медного всад-

ника» (1930). У статті «Пушкин в моей литературной работе» він згадує: «Коли глибокої ночі мені, після довгих пошуків, удалося начебто задовільно перекласти рядки “Шипенье пенистых бокалов // И пунша пламень голубой” – я заплакав від захоплення, розбудив усіх домашніх і читав їм це місце» [Рильський 1986, XIV, с. 41]. До речі, складнощі для перекладача розпочалися вже з перших рядків поеми: «На берегу пустынных волн // Стоял он, дум великих полн // И в даль глядел». Рильський прагнув максимально зберігати звукову своєрідність оригіналу. Оскільки в українській мові звукосполучення «олн» немає, він знаходить співзвучний варіант: «Де вод пустинних оболонь // Стояв він: гордых дум огонь // Чоло світив». Поет зазначає: «Ладен визнати, що “оболонь” тут трохи “притягнене за волосся”, а “гордых дум огонь” не зовсім відповідає словам “дум великих полн”, – адже йдеться саме про великі задуми Петра, – але краще зробити я не міг, не вмів. І досі не вмю» [Рильський 1986, XVI, с. 299]. Це було сказано в 1954 році, однак пошуки не припинялися, і нарешті Рильський знайшов інший варіант (що й увійшов до 20-томника його творів, виданого в 1980-х роках): «Край темних вод стояв він сам // Великим відданий думкам // У даль зорив» – для збереження змісту перекладач тут «жертвує» звукописом.

Рильський розумів функції перекладу широко: поряд із завданням сприяти взаєморозумінню народів, виконувати пов'язувальну, пізнавальну роль, він ставить завдання збагачення рідної мови, піднесення української мовної культури на новий рівень: «Українська мова, безперечно, досить багата й гнучка, щоб, використовуючи її скарби і розширюючи в міру потреби значення слів і виразів, відтворити нею і розмови Онегіна з його друзями, і блискучий авторський текст Пушкіна, то сповнений ліризму, то іронічний, то піднесений тощо, і елегантні передсмертні вірші Ленського, і пісню дівчат у садку

з її суто народним ладом, і простодушно-прекрасний лист Татьяни» [Рильський 1986, XVI, с. 274].

Також варто зазначити, що переклади, без сумніву, були для Рильського своєрідною віддушиною в гнітючій атмосфері «культівських» часів. Тут він залишався вільним у своєму виборі, міг продовжувати близькі йому класицистичні традиції. «Коли знемігся дух, як зборканий орел, // Ми припадаємо до пушкінських джерел» – ці слова з поезії М. Рильського «Пушкін» можна пов'язати і з його роботою над перекладами творів видатного російського поета.

ЛІТЕРАТУРА:

Бать Л. Когда я вижу чистый лист бумаги // Воспоминания о Максиме Рыльском. – М., 1984.

Вервес Г. Максим Рыльский в кругу славянских поэтов. – М., 1981.

Костенко Н. В. Максим Рыльский – мастер украинского классического стиха. – К., 1988.

Новиченко Л. М. Поетичний світ Максима Рильського (1910–1941). – К., 1981.

Новиченко Л. М. Поетичний світ Максима Рильського (1941–1964). – К., 1993.

Рильський М. Зібрання творів : у 20 т. – К., 1986. – Т. 14; 16.

Сосюра В. Синя далечінь // Червоний шлях. – 1923. – № 4.

Среди украиноязычных интерпретаций поэзии Александра Пушкина лучшими считаются переводы Максима Рыльского. О работе над ними он рассказывает в своих переводоведческих трудах, которые стали заметным вкладом в теорию перевода. В оригинальном творчестве Рыльского чувствуется влияние пушкинской традиции – на уровне мироощущения, в образной системе, в использовании цитат.

Ключевые слова: иноязычная интерпретация, теория перевода, пушкинская традиция.